

Дати

21 травня минає 80 років від дня народження Романа Гром'яка (1937 – 2014), українського літературознавця, літературного критика, доктора філологічних наук (1982), професора (1983), академіка Академії наук вищої школи, громадського діяча. Світлої пам'яті професор Р. Гром'як нагороджений орденом “За заслуги” III ступеня (2006), Всеукраїнською літературно-мистецькою премією імені братів Богдана та Левка Лепких (1997), Міжнародною літературною премією імені Григорія Сковороди “Сад божественних пісень” (2010), Міжнародною літературною премією імені Миколи Гоголя “Тріумф” (2011). Перу вченого належить чимало літературознавчих праць і розвідок, найвідоміші з яких “Іван Франко. Краса і секрети творчості” (1980), “Давне і сучасне. Вибрані статті з літературознавства” (1997), “Літературознавчий словник-довідник” (у співавторстві з Ю. Ковалівим) (1997, 2006), “Історія української літературної критики” (1999).

21 березня ц. р. в Тернопільському національному педагогічному університеті ім. Володимира Гнатюка відбулася міжнародна науково-практична конференція “Роман Гром'як у культурному і духовному просторі України”, присвячена вшануванню пам'яті видатного українського вченого.

Учасників конференції привітав проректор із наукової роботи університету Г. Терещук. У своїх виступах декан факультету філології і журналістики ТНПУ Т. Вільчинська та завідувач кафедри теорії і методики української літератури ТНПУ М. Ткачук наголосили на вагомому внеску Р. Гром'яка в розвиток філології, зокрема на започаткуванні школи герменевтики та компаративістики в Україні, на його вмінні акумулювати й зосереджувати навколо себе талановиту молодь і наснажувати її духом науки й постійного самовдосконалення.

На пленарному засіданні виголосили доповіді Мар'яна та Зоряна Лановик (Тернопіль) – “Аксіологічні домінанти наукового світогляду професора Р. Гром'яка”, М. Гнатюк (Львів) – “Українське класичне літературознавство і деякі проблеми рецептивної естетики”, Л. Оляндер (Луцьк) – “Концептуальність світоглядних позицій Р. Гром'яка та їхня продуктивність”, О. Харлан (Бердянськ) – “Топографія Свого у книзі Романа Гром'яка “Вертеп, або Як я став народним депутатом СРСР і що з того вийшло...”, М. Шалата (Дрогобич) – “Внесок Р. Гром'яка у франкознавчу науку”, О. Куца (Тернопіль) – “Естетика Тараса Шевченка” Романа Гром'яка: екскурс в історію дотичності і поетики”, М. Моклиця (Луцьк) – “Впровадження західних методологій в сучасне українське літературознавство у працях і діяльності Р. Гром'яка”.

Працювали секції “Літературознавчі концепції Романа Гром'яка у традиційному та новітньому висвітленні”, “Роман Гром'як у контексті розвитку національних культур”, “Роман Гром'як і міжкультурна комунікація: реалізація ідеї державотворення”. Комунікативні аспекти в науковій спадщині Р. Гром'яка розглядали на засіданні четвертої секції. Виголошені доповіді всебічно висвітлювали постать та науковий доробок ученого.

АКСІОЛОГІЧНІ ДОМІНАНТИ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ ПРОФЕСОРА РОМАНА ГРОМ'ЯКА

У статті на основі аналізу літературознавчих праць професора Р. Гром'яка окреслюються аксіологічні параметри його наукового світогляду. Основна увага звернена на царину естетики, зокрема на шкалу цінностей у літературі, мистецтві та культурі загалом, а також такі поняття як відповідальність критика, свобода вибору, професіоналізм, гуманізм, що були основними для вченого. Засадничі постулати його наукових переконань розглянуті в контекстах радянської та пострадянської наукових парадигм.

Ключові слова: аксіологія, науковий світогляд, естетика, критика, література, антропологія.

Maryana Lanovyk, Zoryana Lanovyk. Axiological Dominants of Professor Hromyak's Critical Outlook
Based on the analysis of research works by Professor Roman Hromyak the essay outlines main parameters of the scholar's critical outlook. The main attention has been drawn to the sphere of aesthetics (particularly the scale of values in literature, art and culture at large), and to such categories as critic's responsibility, free choice, professionalism, humanism which were the most important for the researcher. The foundations of the scholar's views have been analyzed in the context of Soviet and Post-Soviet paradigms of humanities.

Key words: axiology, scientific worldview, aesthetics, criticism, literature, anthropology.

У нас єдиний кодекс естетичний – життя.

*Що воно зв'яже, те й буде зв'язане,
а що воно розв'яже, те й буде розв'язане [9, 13].*

Іван Франко

*Не життя для естетики, а естетика і краса для життя,
для піднесення і облагородження кожної людської особистості [10, 282].*

Іван Франко

Епоха, у яку жив і творив професор Роман Гром'як, була “переломною” у всіх можливих сенсах цього слова. І не лише тому, що означувалася “зламом” століть, більше того – тисячоліть. Це був час великих змін на світовій карті, у науково-культурному поступі, у людській свідомості. В українському просторі ці зміни посилювалися низкою потрясінь, що накладали свій відбиток на сприйняття дійсності: післявоєнні голод і лихоліття, терор сталінізму, жорстокість тоталітарної системи, часи застою й безвиході (теж позначені резонансними репресіями, особливо проти інтелігенції), радянсько-афганська війна, путч, ГКЧП, боротьба за Референдум, що мав утвердити незалежність України. Розпад великої квазідержави СРСР змушував по-новому відшукувати рівновагу й

окремих людей, і спільнот, і націй. “Залізна завіса”, що відділяла нас від світу, рухнула, відкриваючи нові можливості, утім разом із тим в Україну звідусіль ринули потоки інформації – ідеологічної, наукової, світоглядної, яку теж треба було осмислювати / впорядковувати й окремим особистостям, і громадам.

Якщо говорити про український ідейно-науковий простір тієї епохи, то він чітко ділиться на два періоди – “до” та “після” падіння радянської імперії. Ці періоди в багатьох сенсах цілком полярні – і в ставленні до свободи, і до особистості, і до картини світу. Парадоксальним видається те, що в обох цих періодах “непопулярною” (щоби не сказати небажаною) темою постає площина аксіології. Хоча й причини цієї “непопулярності” різні. У першому випадку

в умовах радянської дійсності, де була єдина визначена шкала цінностей, обрана та задана раз і назавжди, у якій люди, спільноти, нації позбавлені свободи, зокрема й свободи вибору, говорити про аксіологію було просто зайвим. У другому випадку ситуація виявилася значно складнішою: здобутки закордонних осередків, зокрема й наукові досягнення (нас цікавить насамперед ця сфера), стали доступними в Україні в той час, коли у світі назріла важка криза, зумовлена засиллям нездоланного індивідуалізму, помноженим на ситуацію епохи деконструктивізму, марковану нівелюванням авторитетів, розпадом значень, ризоматичністю сенсів, хаотичністю смислів, випадковістю можливостей, алеаторикою дій і правил, конфліктом інтерпретацій. У цьому випадку говорити про аксіологію ставало теж марним.

Але якщо мисляча людина хотіла залишатись особистістю, то в обох випадках (у першому – щоби не злитися з сірою, безликою, “совдепівською” масою; у другому – щоби не загубитися в хаосі уламків чужих культур, ідеологій, вчень, уподобань) без аксіології це завдання ставало непідсильним. Саме ця філософська царина давала змогу особистості, незважаючи ні на що, залишатись мислячою, філософічною, цілісною.

Таким був професор Р. Гром’як. Його наукові та публіцистичні праці датовані періодом від 1960-х років минулого століття (часу недовготривалої відносно відлиги, коли паростки індивідуальних поглядів могли проступати крізь риштування відцензурованих книжок) і до першого десятку років нового тисячоліття (коли цензором було хіба власне сумління). І якщо його наукові погляди впродовж понад півстоліття зазнали значної еволюції – від спроб пера молодого науковця до зрілого рафінованого письма визначного і знаного вченого та громадського діяча, то можемо визнати, що аксіологічні параметри його наукового світогляду залишалися усталеними від початків.

Непопулярний у радянському просторі складник аксіології як учення про систему цінностей (чи, як говорив професор Р. Гром’як, “вартостей”) свідомо чи позасвідомо був обраний основою для його поглядів та переконань. Незважаючи на видозміни й модифікації, яких упродовж останніх десятиліть зазнала сама аксіологія, її ключові постулати залишалися незмінними. Вони поставали домінантними впродовж усієї діяльності відомого вченого й політика.

У класичній аксіології, яка вважає цінності сенсотвірною основою, що задає спрямованість людському життю, діяльності й навіть окремим вчинкам та діям, з-поміж інших критеріїв основними вважаються прекрасне–потворне та добро–зло. Розробка проблем, пов’язаних з ідеєю прекрасного, передусім впливала з того, що Р. Гром’як у своїй “першій професійній іпостасі” був філософом-естетиком. Естетика поставала домінантою його наукового та художнього мислення і була для нього невіддільною від аксіологічного складника. Уже у першій вагомій монографії “Естетика і критика” він указував: “Теорія цінності, допомігши естетиці виробити широкий погляд на мистецтво, впливає через неї на теорію мистецтва” [2, 194]. Центральні концепти цієї праці – *естетика*, *естетична свідомість*, *естетичний смак*, *естетична оцінка* та подібні – осмислюються крізь призму шкали людських та суспільних цінностей.

Такі ідеї не полишали Романа Теодоровича упродовж усієї його науково-критичної діяльності, знайшовши найширше оприявлення в його засадничій праці “Естетика Шевченка”, після виходу якої в українській літературознавчій спільноті було визнано, що Р. Гром’як намагається повернути й утвердити в науці естетичний метод. У цій праці розгляд проблем естетики сягає глибших пластів, адже йдеться вже про зв’язок естетики і творчого процесу, про *естетичні основи*, *естетичні принципи*, *індивідуальну естетику автора*, *динаміку естетики при формуванні естетичної свідомості*, *естетичний*

ідеал, естетичну цілісність, естетичний світогляд народу тощо. Обрана для студій постать універсаліста Т. Шевченка посилювала резонуючу дію тверджень.

Формування Шевченкового ідеалу краси аналізується крізь призму тогочасного стану європейських естетичних учень, де прекрасне в його сутності розглядалося як “чуттєво досконалий прояв вагової істини вільною діяльністю моральних сил генія”, як “одкровення чи відблиск найдосконалішого буття”

[3, 12], “присутністю всемогутнього Творця Всесвіту у всьому видимому і невидимому світі” [3, 40]. А в Шевченковому трактуванні, у його роздумах постає як “піднесене”, “святе” і “божественне” [3, 20] (а краса слова – дар Божий), розуміння якого досягається суголосністю душ. Відтак учений докладно аналізує “чуттєво-кордоцентричну парадигму естетики Шевченка”, що проявляється в “рецептивному заряді слова в Шевченкових текстах” [3, 28-29], осмислює естетичні ідеї, закорінені в національну міфологію та біблійну образність, а також розглядає принципи конструювання естетичних феноменів, їхні культурологічні виміри. У підсумку Р. Гром’як прописує “статус естетичних категорій полярної аксіологічної спрямованості” [3, 37] й пропонує суголосну з ідеями Памфіла Юркевича Шевченкову позицію щодо того, яку роль поетичне (естетичне) почуття “в єдності з вірою в одкровення Боже відіграє в осягненні світу... Духовне горіння, захоплення допомагають осягненню таємниць буття” [3, 44].

Ця праця була написана 2002 р. вже в умовах зміненої парадигми української гуманітаристики, яку цілком усвідомлював учений: “Концепції діалоговості культури, багатоголосся мистецтва слова, інтертекстуальності знаково-комунікативних структур, створених митцями у відкритих соціокультурних середовищах, також ускладнюють методіку реконструкції як іманентної, так і сформульованої естетики митців. У цій ситуації конче треба враховувати естетичний дискурс з приводу творчої спадщини класиків національних культур” [3, 7]. Різновекторність тлумачень багатогранної спадщини Шевченка підтримується й багатовимірністю запропонованих ним сенсів.

Розуміння відмінностей в індивідуальних поглядах, історичних контекстах, дискурсах відкривало шлях до усвідомлення неповноти індивідуального знання, індивідуальних тлумачень, відтак – до пошуків взаємодоповнення та взаємопроникнення різних світоглядних систем, ідей, інтерпретацій. У наукових працях Р. Гром’яка не раз прочитується аксіологічна ідея про неминучість у пізнанні та творчості оцінного моменту, де, на його думку, “основа оцінки криється в світогляді, всьому досвіді людини” [2, 57]. Тож у монографії “Естетика і критика” читаємо: “Всі рівні художнього задуму – предмет зображення, його внутрішня суть, авторське ставлення, засоби вираження – пройняті оцінкою, яка хоч і по-різному виражається, проте наявна в кожному моменті” [2, 43]. І далі: “Здатність за зовнішнім бачити внутрішнє, крізь якусь деталь – цілісність предмета, вловлювати його смисл для людини і при цьому постійно перебувати в сфері емоційно відчутної чуттєвості – це і є естетична здатність, яка творчо відкриває красу чи потворність навколишнього світу... Людина в чуттєво-наявному відкриває соціально-загальну значимість, цінність... Стаємо при тому свідками, як митець немовби формує думку, зіткнувши її з предметним світом. На перший погляд він скрупульозно описує все, на що впаде його погляд, все,

що дійде до його слуху. І непомітно від цього зіткнення народжується чуттєво-почуттєве осягнення нового смислу, виникає ефект “естезісу”, осягається краса, яка передає те, який предмет, і яке до нього наше ставлення” [2, 43-45]. Водночас не упускається із поля зору той факт, що сприймання ґрунтується не лише на чуттєвому спогляданні, переживанні, а й на оцінці твору, що вибудовується згідно з ідеалом людини.

Усвідомлення різних модальностей і типів мислення виливалося в прихильності професора до рецептивного методу, який допускав плюралізм у способах філософування та інтерпретації, породжував толерантність до чужих поглядів. Парадоксально, але факт, що всередині 1980-х років, коли ще непорушно залишалась єдина монолітна система поглядів, Р. Гром'як серед сформульованих ним законів літературної критики вказав і такий: “Оцінюючи твір, не думай, що твоя оцінка – істина в останній інстанції. Твір, як і художній образ взагалі, – невичерпний, допускає кілька рівнозначних інтерпретацій” [1, 197]. Згодом цей засадничий закон рецептивної критики й феноменології стане провідним у його працях останніх десятиліть.

Однак система цінностей, навіть і в мистецтві, не зводиться лише до естетичної площини. У своїй монографії “Громадянськість і професіоналізм” учений, зокрема, вказував: “Шкала художніх цінностей не може ґрунтуватися тільки на естетичних постулатах, вона вивіряється живим літературним процесом, тією художньою системою, яку становить так званий історико-літературний ряд, що містить цінності різноманітного рангу” [1, 16].

Друга домінуюча аксіологічна дихотомія “добро – зло” осмислювалася крізь низку проблем, пов'язаних зі сферою моралі, відповідальності. Уже в ранніх його працях читаємо постулати про те, що “моральні принципи, норми і правила, складаючись впродовж тисячоліть, стали згустками досвіду людини, який регулює її стосунки з суспільством. Вони орієнтують, спонукають, схвалюють її мрії, плани, вчинки, діяльність, сягаючи найглибших шарів людської душі. Постаючи то в конкретності морального ідеалу, то проникливості морального почуття, то в суворості моральної максими, вони невіддільні від суті людини... Громадська думка та совість людини є “вартівими”, які стоять на сторожі моралі” [2, 162].

Ще одним незмінним складником аксіологічної парадигми постає ідея свободи людської особистості як цінність, що становить собою абсолютний ідеал. Центральною в його монографії “Громадянськість і професіоналізм” є думка про зв'язок ціннісної шкали із відповідальністю, до того ж наголошується, що “відповідальність виступає немовби зворотною стороною свободи” [1, 9]. Тут же висловлена смілива як на середину 1980-х років думка про конфлікт між вільною людиною та несправедливими законами держави: “Вільна людина не хоче неволити себе такими законами і конфліктує з суспільством соціальної несправедливості” [1, 10]. Далі обговорюються питання, як у такій ситуації людина виконує свій обов'язок, яку роль виконують відповідальність, справедливість, совість, честь.

У кожній царині ідеології (і не тільки) є свої аксіологічні параметри. Як зазначав Р. Гром'як, “шкала цінностей критика все-таки “намагнічена” потребами національної культури, історичним статусом народу (нації), який, вбираючи елементи інонаціональних культур, вносить щось і своє у світову цивілізовану скарбницю” [5, 222]. Мужньо сказане слово митця чи критика в несприятливих обставинах теж вимагає вольового акту, що виростає із проблеми вибору. “Єдність і взаємозумовленість добра, краси і правди є потужним стимулом до чесного самовідданого служіння мистецтву, народу, майбутньому. А пошук без мужності і відповідальності за його наслідки

неможливий” [1, 20], – проголошував Р. Гром’як усередині 1980-х, коли наближалися роки, що вимагали граничної мужності й дуже гостро ставили проблему вибору. До речі, ці ідеї підтверджував детальними описами наслідків інститутів цензури, аналізом документів каральних висновків про діяльність “неблагонадійних” упродовж XVIII – XIX століть, розвідками про боротьбу української еліти за утвердження окремішності власної національної культури в ті часи, коли “політика вторгалася в критику, естетика поступалася перед політикою” [1, 37]. Тоді таким світочам мистецтва та науки, як М. Костомаров, П. Куліш, П. Грабовський, Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, М. Драгоманов, Леся Українка, В. Стефаник, М. Коцюбинський, І. Франко та багатьом іншим, доводилося “брати на себе не тільки моральну, а й політичну відповідальність”, адже це було “почуття відповідальності за долю національної літератури” [1, 42]. Усі вони утверджували естетично-функціональну природу художніх та світоглядних цінностей. Таке переконання виступало моральним імперативом гуманістичної спрямованості їхніх творів. Цей імператив позначався також на формуванні того естетичного кодексу, що став світоглядним осердям наукових поглядів Р. Гром’яка. Уроки історії літературної критики в Україні він з’ясовував “з точки зору її історичної ролі і відповідальності” [1, 77]. За тих умов і високий професіоналізм як служіння національній ідеї та вищим ідеалам поставав виявом сміливості: “Готовність критика стати на поклик часу визначається і бажанням, і мужністю, і світоглядом, і вмінням, і знанням, і усвідомленням відповідальності свого покликання. Життєві долі Шевченка, Франка, Грабовського не були легкими. Переслідувані і проскрибовані вони вибороли світлу долю в історії культури не тільки завдяки природному дару і фантастичній працьовитості, а й самовідданій мужності” [1, 85]. А це теж свідомий вибір.

У творчому доробку Романа Теодоровича проблема свободи вибору знаходить свій вияв не лише в етичному, а й в естетичному ключі, що дає підстави розглядати основні концепти людських цінностей цілісно. Зокрема, в монографії “Естетика і критика” він наголошував: “Відповідальність виступає мірою свободи людини. Вона як міра свободи передбачає вміння правильно користуватися свободою, зіставляти свої волю, бажання, устремління з інтересами інших людей, максимально виявляти творчу активність у вирішенні завдань, які стоять перед суспільством. Отже, основою відповідальності є свобода вибору... Моральна відповідальність – така етична категорія, яка немовби концентрує в собі всю моральну проблематику, зв’язану з поведінкою людини в суспільстві. Разом з тим вона за своєю природою ближче, ніж інші етичні поняття, підходить до сфери естетичного... Річ у тому, що основні етичні категорії відображають загальне в поведінці людини, узагальнюють оптимальний варіант вчинків людини без конкретизації. Відповідальність же проявляється тільки в конкретній ситуації, коли людина стоїть перед проблемою вибору. А це, в принципі, діє і в естетичній ситуації. Творча діяльність, вибрана людиною за велінням серця, теж зумовлена суспільними потребами. Добровільно віддавшись мистецтву, його поцінуванню, і митці і критики беруть на себе водночас всю повноту відповідальності. Завдяки їй вони значною мірою стають творцями” [2, 175].

У цьому ж контексті професор наголошував, що найголовніше в людині – відчуття власної відповідальності за суспільство, відчуття й реалізація власної причетності до всього, що відбувається. Відверто кажучи, як на початок 1970-х років – часу відновлення репресій проти української інтелігенції – думки надзвичайно промовисті, навіть сміливі. Зокрема, якщо взяти до уваги те, що вчений постійно у своїх працях означував царину мистецтва і критики

як приховану ідеологічну трибуну періодів цензур та заборон. А про ці періоди емських та валуєвських указів, російської цензурної машини, про судово-експертні документи розправи над членами Кирило-Мефодіївського братства в ті часи писав ретельно, з докладним вивченням архівних документів; у підтексті прочитувалася паралельна дійсність ХХ століття. У цьому теж виявлялася його свобода вибору тем і проблем для осмислення.

Тому навіть сміливі думки про корифеїв українського розвою – Т. Шевченка, П. Грабовського, І. Франка, Лесю Українку, В. Стефаніка – поступаються місцем науковій розвідці про духовний світ Григорія Сковороди (з його ідеями кордоцентризму, видимою і невидимою природою всього сущого, божественної краси), датованій 1975 р., або ж розлогому екскурсу про незаконність звинувачень проти репресованого Євгена Плужника, датованому 1986 р. “Феномен Плужника” він означував як “голос пораненого серця”, а драму поета – як “цілющу можливість трагедійного очищення”; творчість Є. Плужника і йому подібних – “це воістину рухома естетика” [1, 127].

Це був початок до розгорнутого осмислення репресованих та затаврованих українських талантів – Б. Лепкого, Ю. Опільського, У. Самчука, Б. Харчука та багатьох інших, виданню творів і дослідженню творчості яких Р. Гром’як присвятив останні десятиліття своєї літературознавчої праці. Однак уже в далекі 1970-ті роки він пов’язував діяльність таких митців та критиків із їх моральним образом, розуміючи, що ці люди несуть відповідальність за свої вчинки і за ті ідеї, які поширюють у суспільстві. Ці ж думки стосувалися й критики, яку літературознавець уключав у сферу моральної орієнтації і називав “совістю мистецтва” [1, 4].

Його постулат про самовіддане служіння мистецтву й народу цілком прочитується й у культурно-національному ключі: “Талант як соціальне явище – міра відповідальності... Талановитому митцеві вистачить сили пережити не тільки поразку, а й досаду, коли критика не зрозуміла його... Правда керує його вчинками і порухами душі... Тільки на основі морально виваженої правди можна творити і сприймати красу, продовжувати добро. Збагнути ж і відчутти красу, органічність, правдивість поезії творчості можна тільки на основі високих морально-естетичних вимог як до художньої творчості і її поцінування, так і до себе як особи, що творить і оцінює” [2, 184]. Це цитата із того ж 1975 р. Звісно, що говорячи про талановитих митців, яких “незрозуміла критика”, які “зазнали поразки”, але не могли діяти по-іншому, бо керувалися власними законами свободи та правди, учений не мав на увазі непоцінованих “трубадурів імперії”. Очевидно ж, його хвилювала доля тих, хто не міг мовчати й обирав мистецтво як рупор власних думок.

В одній із наступних своїх монографій він розгорне ці думки: “Щасливий той, хто володіє словом художнім. То – великий дар і ще більша відповідальність. Читачі вдячні тим, хто виявляє дерзновенність, сміливість і мужньо бере на себе цю важку ношу... Кожен непересічний письменник приносить із собою в літературу нові художні цінності, які передають його сучасникам і нащадкам пізнані і вистраждані ним істини” [1, 168]. Цей тягар митців повинні розділити й критики, які несуть на собі високу відповідальність за долю таланту й

літератури, особливо “на великих історичних гонах, в переломні періоди життя народу і літературного процесу”. “Критик опиняється в ситуації вибору, за який сам несе відповідальність, відчуваючи задоволення від чесно виконаного обов’язку чи зазнаючи мук сумління” [1, 172].

Відтак у зв’язку з ідеєю свободи вибору, зосібна й у науковій сфері, осмислюються категорії добра і зла, обов’язку та честі, гідності й совісті; зринає проблема істини і справедливості, що постають як внутрішня духовна краса, без якої неможливий подальший розвиток культури, нації, суспільства. Суміжна з нею ідея слова, таланту: “Художнє слово... стає ідеологічною зброєю лише тоді, коли воно породжене правдою віку і мовлене талантом. Інакше воно буде мізерним і безкрилим... Справжній талант, який окрилює слово, – рідкість. Без праці – невсипущої, щоденної, – без постійного спілкування з людьми він не зможніє... Чесне служіння народові, ненастанне вдосконалення майстерності вигранюють талант, роблять його національним надбанням” [1, 3]. І в ранньому, і в зрілому доробку вченого як засадничий прочитується Сартрівський закон: “Моя свобода – єдина основа моїх цінностей”. Вільна людина, яка живе і розвивається у вільному суспільстві, схильна обирати правильні цінності. Наука, право, мистецтво, релігія формують і спрямовують дію суспільства та його духовні блага.

Саме утвердження цих цінностей було провідною темою Гром’яка-політика і громадського діяча. Заклики до утвердження цієї шкали не раз лунали в його виступах на конгресах, форумах української інтелігенції від початків у 1991 р., ще до вирішального Референдуму, коли він проголошував: “Тож хочемо нарешті волі, бо Творчість можлива тільки в зосередженні, в духовній гармонії, в рівновазі” [6, 287]; “Бути чесним з собою, визнавати рівноцінність особистостей, їх рівність перед правом, Богом та Україною – то висока інтелігентність” [6, 290]; “Ваш смак естетичний і дух національного відродження мусять виступати у згоді і взаємостимулюватися. Національні традиції і високий професіоналізм, вершини світового мистецтва не мусять розминатися” [6, 291]; “Отож, до всього маємо причетність. Ми покликані скрізь утверджувати високу духовність. І можемо, на моє переконання, добитися успіху за двох умов: коли збудуємо власну державу і власну душу” [6, 293]. Р. Гром’як завжди брав за приклад високі зразки українських корифеїв культури, науки, суспільно-історичного поступу. Кожне їхнє кредо чи моральний імператив приміряв на власне життя, проголошуючи його для сучасників. Такими промовистими висловлюваннями сповнені його наукові та публіцистичні праці, як-от винесеними в епіграф крилатими словами І. Франка або ж промовистими моральними кредо О. Ольжича: “Нам сьогодні так само, як упродовж цілих століть, залишається лише моральна сила та постава”; “Тільки велика ідея і велика віра творять життя” [7, 329].

Усвідомлена аксіологією ХХ століття неоднорідність ідейно-культурологічних знань та оцінок змушувала шукати шляхи в співвіднесенні критеріїв різних систем цінностей між собою, вивчати проблему ціннісних систем у різних історичних контекстах. Тут до методологічного арсеналу та його оновлення активно були підключені герменевтика та феноменологія. Згодом у філософській царині утвердилася думка щодо “можливих світів” (у національному, культурному, ідеологічному, політичному, гендерному, віковому та ін. сенсах). У цьому зв’язку можна згадати суголосну з цими ідеями спрямованість наукових колективних монографій, над виданням яких активно працювала кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства професора Р. Гром’яка впродовж останніх років його завідування. Заголовки промовисті: “Міжнаціональні горизонти і компаративістичний дискурс сучасних літературознавчих студій”, “Неймовірно

можливі світи: референтність, фікційність, текстуалізація”, “Терміносистеми сучасного літературознавства: досвід розробки і проблеми”, “Герменевтика і проблеми літературознавчої інтерпретації”.

Стан, у якому опинилася українська наука в останні десятиліття, а це деконструктивістська парадигма зламу тисячоліть, помножена на уламки імперського пострадянського мислення, непокоїв Романа Теодоровича. Чи не тому в передмові до однієї зі своїх засадничих зрілих праць “Естетика Шевченка” він знову звертався до наболілих питань: чому “певні галузеві знання, важливі наукові поняття перестають цікавити нові покоління людей, немовби відходять на узбіччя культури”; чому забуто про “віру в цілющу силу краси, прекрасного у всіх сферах життя”; чому забуто гасла “Краса врятує світ” та “Естетика – етика майбутнього”? Професор усвідомлював зміну епох: “Наївно і безглуздо нарікати на нову пізнавальну ситуацію. Стаємо свідками і учасниками формування якоїсь іншої методологічної парадигми. Але в такій ситуації постає питання про ту науку, яка давно почала розглядати проблему краси та естетичних основ мистецтва. Чи то вона має одмовитись од своїх замірів, чи обмежити свої завдання, чи переглянути методи, якими досі користувалася? Чому підупав інтерес учених до естетики?” [3, 3]. Подальші запитання були чимраз риторичнішими: “На сучасному рівні науки, використовуючи новий понятійно-термінологічний арсенал, думаймо над тим, що не здається самоочевидним, або актуалізуймо те, що втрачає здатність привертати до себе увагу. Невже краса людини з її перипетіями тілесного і духовного, чуттєвого й інтелектуального втратила для нас актуальність?... невже більше немає місця для естетики?” [3, 4]. Саме в такому зв'язку бачив учений корінь проблеми “людина – етика – естетика”, де центральною є людина.

Мабуть, саме тому умовним підсумком його діяльності стала резонансна міжнародна наукова конференція, присвячена проблемам антропології, “Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології”, яку проводила кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства 10-11 квітня 2008 р. Бо ж, як вважав і не раз повторював Роман Теодорович, літературознавство – це людинознавство. А в одній зі своїх останніх засадничих праць підтверджував цю думку словами І. Франка: “Поетична краса, – повторимо вкотре Франкові слова, – се не є сама краса поетичної форми, ані нагромадження якихось нібито естетичних і гарних образів, ані комбінація гучних слів. Усі ті складники тільки тоді творять дійсну красу, коли являються частями вищої цілості – духовної краси, ідейної гармонії. А тут, як і на кожному полі людської творчості, головним рішачим моментом є власне та душа, індивідуальність, чуття поета” [8, 197].

Р. Гром'як у своєму житті пережив часи великих змін і потрясінь – культурних, ідеологічних, особистісних. Усвідомив нелегку правду життя: “Одвічна колізія між духом творення і духом руйнації триває” [7, 331]. На схилі віку виробив і утвердив для власного самоусвідомлення найвищі імперативи, про що писав в одній з останніх праць: “Звісно, історія вносить свої корективи, бо Час – неблаганний суддя. Та й, зрештою, і він не Абсолют, якому по-своєму підвладні всі і все: люди, ідеї, вчинки, книги, нації і цивілізації...” [4, 348]. У цій же праці він чітко окреслив власне бачення того, які виклики постали перед сучасністю і те, як їх можна досягнути і відповісти на них: “...Маємо тепер не взагалі “кризу” знання, не “кризу і занепад літературознавства”, а – докорінну трансформацію інтелектуальної картини світу... А цей феномен неможливий без альфи та омеги спілкування всього суцього – передусім людських спільнот, їх авангарду – інтелектуальних еліт, тобто без сприймання... В особистій історії індивіда, в

кар'єри вченого, наукової школи, національної самоідентифікації, пріоритетної концепції регіонального чи світового розголосу – скрізь, але в різний час оприсутнюється й оприявнюється спадкоємність поколінь, співробітництво особистостей, координація діяльності і взаємозбагачення тим, що ми засвоїли, освоїли чи самостійно спродукували, не забравши з собою у небуття” [8, 350-351]. Для Романа Теодоровича до кінця було важливим залишити спадок нащадкам, намітити шляхи подолання майбутніх імовірних криз і деструкцій, зберегти надбання поколінь у культурі та науці.

Загалом же, попри нові виклики, які повинна вирішувати аксіологія на сучасному етапі (як-от релятивізм ціннісних систем, перебудова ціннісних ієрархій тощо), незмінним залишається провідна ідея аксіології – дослідження “людського в людині”; можна навіть сказати: збереження й розвиток людського в людині. Успіхи в цій сфері демонструють вільні й відкриті культури, суспільства, наукові спільноти, які формуються й функціонують на основі постульованих Р. Гром'яком принципів патріотизму, професіоналізму, відповідальності, толерантності, свободи пошуку й думки. Український учений, пам'ять якого вшановуємо сьогодні, чітко бачив вихід на правильний шлях для розвитку української культури, суспільства, науки. Досягнення цієї мети – далеке (в останні роки складається таке враження, що ще більше віддаляється), однак будемо сподіватися, що соратники, послідовники, одностайні, учні професора Р. Гром'яка виявляться достойними заданої ним системи цінностей, хоч би в тому, щоби самим не схибити на цьому шляху. Як писав професор Р. Гром'як, “а старання залежить від нас” [1, 139].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гром'як Р.* Громадянськість і професіоналізм (Соціальна відповідальність критики): Літературно-критичний нарис. – Київ: Радянський письменник, 1986. – 204 с.
2. *Гром'як Р.* Естетика і критика. Філософсько-естетичні проблеми художньої критики. – Київ: Мистецтво, 1975. – 224 с.
3. *Гром'як Р.* Естетика Шевченка. – Тернопіль, “Просвіта”, 2002. – 52 с.
4. *Гром'як Р.* Зміна і співіснування літературознавчих парадигм // Гром'як Р. Орієнтації. Роздуми. Дискурси. 1997 – 2007. – Тернопіль: Джура, 2007. – С.343-357.
5. *Гром'як Р.* Іван Франко і проблема формування національної свідомості в процесі українсько-польських стосунків // Гром'як Р. Давне і сучасне. Вибрані статті з літературознавства. – Тернопіль: Лілея, 1997. – С.217-228.
6. *Гром'як Р.* Інтелігенція і національне відродження України (Доповідь на обласному форумі інтелігенції Тернопільщини 19 жовтня 1991) // Гром'як Р. Культура. Політика. Інтелігенція. Публіцистика літературознавця. – Тернопіль: Джура, 2009. – С.286-294.
7. *Гром'як Р.* Ольжичева концепція формування національної свідомості // Там само. – С.325-331.
8. *Гром'як Р.* Феноменологія естетики Івана Франка // Гром'як Р. Орієнтації. Роздуми. Дискурси. 1997. – 2007. – Тернопіль: Джура, 2007. – С.174-205.
9. *Франко І.* Література, її завдання і найважливіші ціхи // Франко І. Твори у 50-ти т. – Т.26. – Київ: Наукова думка, 1980. – С.5-14.
10. *Франко І.* “Der Kunstwart”, Rundschau über alle gebiete des schönen // Франко І. Твори у 50-ти т. – Т.27. – Київ: Наукова думка, 1980. – С.277-284.

Отримано 7 лютого 2017 р.

м. Тернопіль

